

UOT: 577.486 (528.08)

QARABAĞ - ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR REQİONLARININ LANDŞAFT- BİOLOJİ MÜXTƏLİFLİYİ İŞĞAL VƏ MÜHARİBƏDƏN SONRAKİ DÖVRDƏ

Əzizov Şamil Kamil oğlu

Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, şöbə müdiri
Akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu
azizov.samil@mail.ru

Xülasə: Məqalədə 30 il işğal altında olmuş Qarabağ – Şərqi Zəngəzur regionlarında erməni təcavüzkarları tərəfindən həyata keçirilən və onun bioloji-landşaft müxtəlifliyini qəsdən məhv etmək məqsədi güdən ekoloji müharibənin (ekosid) müxtəlif aspektlərindən bəhs edilir. Ermənilərin ekoloji terroru nəticəsində ərazinin flora və faunasına, meşə massivlərinə, qoruq və yasaqlıqlara, su təsərrüfatı və meliorasiya infrastrukturlarına ciddi ziyan dəymiş, Qarabağın çay və gölləri xeyli çirklənmişdir. Erməni vandalları Qarabağ - Şərqi Zəngəzurdə təbiətin bütün komponentlərini vəhşicəsinə talan etmiş, onlara sağalmaz yaralar vurmuşdur. Belə talançılıq bir çox ərazilərdə təbii landşaftların üfüqi və şaquli strukturasının pozulması və güclü degradasiyasına səbəb olmuşdur. 30 illik dağıdıcı proseslərin təsiri nəticəsində landşaftların quruluşunun keyfiyyət-kəmiyyət göstəriciləri çox dəyişmişdir – landşaft strukturunun parçalanması, müxtəlifliyi, təzadlığı əmsalları kəskin şəkildə azalmışdır.

Məqalədə bu bölgənin təbii sərvətlərinin necə vəhşicəsinə istismara məruz qaldığı və ya “yandırılmış torpaq” taktikasından istifadə edildiyi açıqlanır, həmçinin təbii tarazlığının və sərvətlərinin bərpası üçün ilkin tədbirlər təklif edilir.

Açar sözlər: Qarabağda ekosid, təcavüzkar siyasət, bioloji müxtəliflik, landşaft strukturasi, meşələrin qırılması, çayların çirklənməsi

1. Giriş. Qarabağın 30 illik işğalı və II Qarabağ müharibəsi (27 sentyabr – 10 noyabr 2020-ci il) artıq tarixin səhifəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqı Vətən müharibəsində əldə etdiyi zəfərlə Qarabağı işğaldan azad edərək öz tarixi hüquqlarını, ədaləti bərpa etdi. Bu zəfər yalnız dünya erməniliyi üzərində deyil, həm də erməni havadarları üzərində parlaq qələbə olaraq çox böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. Həmin zəfər bir tərəfdən Azərbaycan xalqının məğlub edilməzliyini və böyük potensialı bütün dünyaya göstərdi, digər tərəfdən isə düşmənlərimizin bizim torpaqlarımızda “böyük Ermənistan” yaratmaq xülyası üzərindən xətt çəkərək, erməni mifini tarixin zibilliyinə atdı. Ermənistan və havadarları iki yüz ildən çoxdur ki, Azərbaycana qarşı həm gizli, həm də açıq formalarda təcavüzkar siyasət (sürünən təcavüz, hərbi təcavüz, ekoloji

təcavüz, tarixi-mədəniyyət abidələrimizə və qəbiristanlıqlarımıza qarşı təcavüz, kartoqrafik-toponimiya müharibəsi və b.) həyata keçirmişlər.

2. İşğal olunmuş ərazilərdə ekosistemlərə qarşı ekoloji terror.

Erməni vandalları Qarabağın zəngin landsaft - bioloji müxtəlifliyinə elə dərin yaralar vurdular ki, onların sağlması uzun illərdən sonra qismən mümkün ola bilər. 30 ilə yaxın davam edən işğalçılıq siyasəti nəticəsində meşə örtüyünə ölçüyəgəlməz zərər dəymişdir. İşğaldan əvvəl ərazinin 224,8 min hektarı meşə ilə örtülü olmuşdur. Ermənilər tərəfindən törədilmiş ekoloji terror (ekosid) nəticəsində 55 min hektara (24,2 %) yaxın meşə sahələri qırılaraq və yandırılaraq məhv edilmişdir. 2014-2018-ci illər ərzində işğal olunmuş ərazilərdə Ermənistanın özündən 2,3 dəfə çox ağac kəsilmişdir ($404800 \text{ m}^3/175300 \text{ m}^3$ nisbətdə) (İşğaldan azad, 2021: s.61, 145-146; 4).

Ağacların kəsilməsi və yandırılması yerüstü fitokütlənin azalmasına və biokütlənin karbon saxlama qabiliyyətinə çox mənfi təsir göstərmişdir. ETSN yanında Meşələrin inkişafı Xidmətinin hesablamalarına görə işğal edilmiş Qarabağ ərazisi üzrə məhv edilmiş ümumi biokütlə miqdarının 5,2 milyon ton, karbon miqdarının isə 7,3 milyon tondan çox olduğu müəyyən edilmişdir (İşğaldan azad.2021: s. 33; 4).

Zəbt olunmuş Qarabağ bölgəsində 2000-dən çox bitki növünə rast gəlinir. Şuşa rayonunda (işğaldan əvvəl meşə fondunun ümumi sahəsi 8526 ha olub), Laçın rayonunda (22 min ha), Kəlbəcər rayonunda (24 min ha), Zəngilan və Qubadlı rayonunda (12 min ha), Ağdərə, Xocavənd rayonlarında zəngin və qiymətli ağac növlərindən (şərq fıstığı, iberiya palıdı, qafqaz vələsi, göyrüş, şam, ağcaqayın, qoz, əzgil və s.) ibarət meşə massivləri və kolluqlar, nadir ekosistemlər ekoloji terrora - ekosidə məruz qalmışdır (İşğaldan azad, 2021: s. 60-61) (şəkil 1).

Şəkil 1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə qırılmış meşə sahəsi (foto: Reza Deqati)

İşğal olunmuş ərazilərdə meşələrin, qiymətli ağacların qırılması geniş miqyasda baş vermişdir. Ağdərə və Xankəndi meşə təsərrüfatlarının ərazisində fıstıq meşələri, Laçın rayonunda qırmızı palıd meşələri, Bəsitçay qoruğundakı yaşı 500-1200 ilə çatan, Avropada analoqu olmayan nəhəng çinar və qoz ağacları, Kəbəcər rayonun meşələrində ayıfındığı ağacları erməni vandalları tərəfindən məhv edilmişdir. Bəsitçay qoruğu demək olar ki, dağıdılmış, çoxyaşlı çinarlar isə İranın mebel fabriklərinə, tikinti-sənaye şirkətlərinə satılıb, qismən Ermənistanə daşınıb. Sayı yüzdən çox çinar ağacı kökündən çıxarılaraq, Göyçə (Sevan) gölünün sahillərinə və Yerevan şəhərinin ətrafına köçürülüb (İşğaldan azad, 2021: s. 141-142).

Qarabağın florasının bitki mənşəli dərman xammalının tədarükü və dərman vasitələrinin işlənilib hazırlanması üçün böyük potensiala malikdir. Qarabağda 606 növ dərman bitkisi yayılmışdır ki, bu bitkilərin 66 növü ofisial təbabətdə dərman vasitəsi kimi istifadə olunur. Burada yayılmış dərman bitkilərinin 35 növü Qafqaz endemi, 32 növü nadir və itmə təhlükəsində olan, Azərbaycanın "Qırmızı kitab"ına salınmış bitkilərdir. Talançılıq dövründən sonra Qarabağın florasının bərpası yollarının müəyyən edilməsi vacib məsələlərdən biridir.

Elmi araşdırmalar təsdiq etmişdir ki, təbii mühitdə ekoloji tarazlığın saxlanılmasında meşə olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Başqa sözlə, meşənin mühütqoruyucu funksiyası (landşaftı, torpaq, su balansın, iqlim, oksigen, flora və faunanın qorunub saxlanması) xammal kimi iqtisadi əhəmiyyətindən də qat-qat yüksəkdir. Meşələr planetimizin "ağciyəri" – oksigenin əsas tədarükçüsü hesab olunur. Məsələn, 1 ha yaxşı meşə sahəsi hər il 4, 6-6,5 ton karbon qazı udur və bu zaman 3,5 – 5,0 ton oksigen ayırır (Məmmədov, Xəlilov, 2006: 417).

Fotosintez prosesində bir çox ağac, kol və ot bitkiləri böyük aktivliyə malik olan xüsusi kimyəvi birləşmələr ayırır. Ağaclar daha güclü fitonsid xassələri daşıyır. Odur ki, meşələr insanların əvəzedilməz sağlamlıq mənbəyidir. Müəyyən edilmişdir ki, şam, ardıc, qovaq, palıd, cökə, tozağacı meşələri xəstəlik törədən virusları, mikrobları aloye, sarımsaq, soğan və istiotdan da tez məhv edir. Ağcaqayın, qovaq, tozağacı, sərv fitonsidləri 20-25, şam, ardıc və dəfnə ağacının 15, qoz 18, vələs və saqqız 7-8, palıd və qaracöhrənin fitonsidləri isə 5-6 dəqiqə ərzində bakteriyaları məhv etməyə qadirdir. Ona görə də yaşıllıqları havanın "sanitarları" adlandırırlar (Məmmədov, Xəlilov, 2006: s. 418).

Mənfur ermənilər işğal olunmuş ərazilərdə 30 il düşünülmüş formada ekoloji müharibə (ekosid) apararaq qoruqları, yasaqlıqları, meşələri talan edib və yandırılar, endemik, relikt və nəslə kəsilməkdə

olan növləri, qiymətli ağacları məhv etməyə çalışıblar. Onlar çox yaşlı şərq çınarı, qızıl palıd, qoz, vələs, fıstıq, ağcaqayın ağaclarını kütləvi şəkildə qıraraq Ermənistana daşıyıb, mütəmadi yanğınlar törədib, yeraltı sərvətləri (qızıl, mis, xrom, civə, gümüş, molibden, nikel, selen və s.) çıxarmaq üçün açıq üsulla qazıntı işləri apararaq Qarabağın təbiətinə, biomüxtəlifliyinə olduqca böyük ziyan vurublar.

44 günlük Vətən müharibəsi ərzində düşmən silahlı qüvvələri bizə qarşı fosfor tərkibli bomba və mərmilərdən istifadə etmişdir. Beynəlxalq konvensiyalarla qadağan olunmuş ağ fosfor tərkibli bombalardan istifadə edən erməni barbarları Şuşa rayonunda və başqa ərazilərdə meşə yanğınları törətmişdilər. Bu tip bombalar partlayandan sonra ağ fosfor hava (oksigen) ilə birləşdikdə çox güclü yanğın əmələ gəlir ki, orada temperatur 800° C-dən 1300° C-yə qədər olur. Ağ fosforun 0,5 qr kifayətdir ki, insanı və başqa canlıları öldürsün, ətraf mühiti isə məhv etsin (İşğaldan azad., 2021: s. 61, 80). Partlayış episentridən 150 metr radiusda canlılar yanaraq məhv olur. Odur ki, belə yanğınların söndürülməsi olduqca çətindir. Uzun müddət davam edən belə yanğın böyük ərazilərin ölü zonaya, yəni, tamamilə yararsız hala düşməsinə səbəb olur.

XX əsrə qədər aparılan müharibələrin təbiətə təsiri o qədər də diqqəti cəlb etməmişdi. Ona görə uzun müddət müharibələrin ekoloji aspekti tədqiq olunmamışdır, lakin bu problem haqqında bəzi qeydlərə rast gəlinir. Məsələn, eramızdan əvvəl 512-ci ildə farslar və skiflər arasındakı müharibə zamanı təbiətə ciddi zərərin vurulması göstərilir. Belə ki, skiflər fars çarı Dariyanın qoşunlarının qarşısını almaq üçün geri çəkilərkən, ilk dəfə “torpağın yandırılması” taktikasıdan istifadə edərək, bütün bitki örtüyünü və evləri yandırmışlar. XX əsr yaddaşlarımızda yalnız texniki tərəqqi kimi deyil, həm də genosid və ekosid kimi yadda qalacaqdır. 1961-1975-ci illərdə Cənub-Şərqi Asiyada “torpağın yandırılması” taktikasıdan geniş istifadə olunmuşdur. Məhz bu müharibə dövründə A. Talfson (1970) ilk dəfə “ekosid” (ekoloji müharibə) terminini işlətməmişdir. Ekoloji müharibə olduqca fərqli vasitələrlə aparılır, bioloji və landşaft müxtəlifliyi, meşə və aqroekoloji sistemləri məhv etmək, geniş ərazilərdə təsərrüfatları və gündəlik həyat sistemləri şəraitini yox etmək məqsədi daşıyır. Ekoloji müharibə bir çox hallarda əraziləri bəhrəsiz səhralara çevirir (Məmmədov, Xəlilov, 2006: s. 514; 4).

Erməni vandalları Qarabağda təbiətin bütün komponentlərini vəhşicəsinə talan etmiş, onlara sağalmaz yaralar vurmuşdur. Belə talançılıq bir çox ərazilərdə təbii landşaftların üfüqi və şaquli strukturunun pozulması və güclü deqradasiyasına səbəb olmuşdur (şəkil 2).

30 illik dağıdıcı proseslərin təsiri nəticəsində landşaftların quruluşunun keyfiyyət-kəmiyyət göstəriciləri çox dəyişmişdir. Belə ki, təbii landşaftlarının quruluşunu xarakterizə edən kəmiyyət göstəriciləri – landşaft strukturunun parçalanması, müxtəlifliyi, təzadlığı əmsalları kəskin şəkildə azalmışdır. Landşaft parçalanması və müxtəlifliyi əmsalları üzrə azalma 0,25-0,50-ə qədər, landşaft təzadlığı əmsalında isə azalma 20-60 %-ə qədərdir. Düşmənin “yandırılmış torpaq” əməliyyatına məruz qalan sahələrdə (Ağdam, Şuşa, Xocavənd, Füzuli, Cəbrayıl və b. rayonlarda) landşaftların strukturunun köklü dəyişməsilə bağlı həmin əmsallar sıfırlanmaya yaxındır. Təqdim olunan kəmiyyət göstəriciləri bölgənin ekosistemində baş vermiş kəskin dəyişikliklərin əlamətidir. AR Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyində ekspertlər işğal dövrü ərzində təbiətə dəymiş ekoloji zərərin dəyərini 285 milyard dollar qədərində qiymətləndiriblər.

Şəkil 2. Mis-qızıl mədənin istismarı nəticəsində tullantılarla çirklənmiş landşaftlar (Kəlbəcər r-nu, Heyvalı kəndi – “AzərCosmos” Dövlət Şirkətinin peyk şəkili, 2019)

İşğal dövründə respublikamızın su təsərrüfatı və meliorasiya infrastrukturuna da ciddi ziyan dəymiş, bu ərazilərdə yerləşən çoxsaylı hidrotexniki qurğular, subartezian quyuları, nasos stansiyaları, suvarma və kollektor-drenaj şəbəkəsi, həmçinin 125,8 min ha əkin sahəsi tamamilə yararsız vəziyyətə düşmüşdür. Erməni işğalçıları ekoloji müharibəni (ekosid) eyni vaxtda həm su mənbələrinə qarşı, həm də su təsərrüfatı sisteminə qarşı aparıblar. Ermənilər nəzarət etdikləri içməli su ehtiyatlarından və suvarma sistemlərindən həmişə Azərbaycan xalqına qarşı “hərbi silah”, hidroterror vasitəsi kimi istifadə etmişlər. İşğal altında qalan ərazilərdəki təbii su mənbələri - çaylar (Tərtər, Araz, Həkəri, Bərgüşad, Oxçuçay, Xaçınçay, Qarqarçay, Tutqunçay və s.), göllər (Böyük Alagöl, Kiçik Alagöl, Zaxagöl, Qaragöl, Alagöl və s.) qəsdən çirkləndirilib.

Ermənistan ərazisindən Azərbaycana axan transsərhəd çayların üzərində sutəmizləyici qurğular olmadığı üçün, bizim çaylarımıza çox böyük həcmdə çirkab suları daxil olur. Hər il buradan kimyəvi və bioloji cəhətdən çirkləndirilmiş 350 milyon m³-dən artıq su kütləsi Kür və Araz çaylarının hövzələrinə tökülür. Araz çayında yaranan gərgin vəziyyət daha təhlükəlidir. Ermənistanın apardığı ekoloji müharibənin təsiri nəticəsində Araz çayında suyun çirklənmə səviyyəsi normadan on dəfələrlə, bir çox hallarda isə yüz dəfələrlə artıqdır. Çayda oksigenin miqdarı çox azdır, turşuluq göstəricisi pH çox enmiş, mikroflora 180-200 dəfə azalmış, qiymətli balıq növlərinin kökü kəsilmiş, çay sahillərindəki bitki örtüyü məhv olunmuşdur (İşğaldan azad,2021: s. 114; Qurbanov, 2013: s. 104-105, 130; 4).

Araz çayını ən çox çirkləndirən çaylardan biri də Oxçuçaydır. Ermənistanın dörd dağ-mədən kombinatlarının yüz min tonlarla qatı turş suları, ağır metal duzları və başqa tullantıları Oxçuçayı hədsiz dərəcədə çirkləndirir. Çay suların tərkibində misin miqdarı 25-50 dəfə, fenolların miqdarı normadan 6-15 dəfə artıq olmuşdur, həmçinin alimium, sink, titan, molibden və s. çirkləndiricilərə daim rast gəlinir (Məmmədov, Xəlilov, 2006: s. 363) (şəkil 3).

Tərtər çayında dəfələrlə balıqların kütləvi şəkildə qırılması baş vermişdir. İşğal altında olan ərazilərdən və Sərsəng su anbarından axan Tərtər çaya ermənilər zəhərləyici kimyəvi maddələr axıdaraq balıqların və digər canlıların məhvini səbəb olurdular. Yuxarıda qeyd olunan ekosid faktları bunlarla bitmir.

Ermənistan işğal etdiyi ərazilərdə 2 qoruq, 4 yasaqlıq, bir çox qiymətli təbii tarixi-arxeoloji abidələri zəbt və talan etmişdir. Bunlar Bəsitçay və Qaragöl dövlət qoruqları, Laçın, Qubadlı, Daşaltı, Arazboyu yasaqlıqlardır, həmçinin 6 geoloji obyekt məhv edilmişdir. Laçın və Qubadlı rayonların ərazisində hər biri 20 min ha sahəyə malik iki milli parkın təşkilindən başqa Bəsitçay dövlət qoruğuna, Daşaltı və Arazboyu təbiət yasaqlıqlarına milli park statusu verilməlidir.

3. Nəticə və tövsiyyələr

Artıq Qarabağ-Şərqi Zəngəzurda elmin böyük qayıdışına başlanılmışdır. AMEA-da qəbul edilmiş "Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə dair elmi tədqiqat işləri ilə bağlı AMEA-nın vəzifələri haqqında Fəaliyyət Proqramı və Tədbirlər Planı haqqında" 12 yanvar 2021-ci il tarixli qərarına əsasən erməni təcavüzü gətirdiyi itkilərin, təbiətin – landşaft - bioloji müxtəlifliyinin bərpası üçün mərhələlərlə müəyyən olunmuş tədbirlər sistemi görülməlidir:

- peyk vasitəsilə aparılan fasiləsiz monitorinqlər əsasında Qarabağ regionunun ekoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və çoxistiqamətli fəaliyyətlərlə bağlı yol xəritəsinin müəyyənləşdirilməsi;
- peyk məlumatları əsasında yeni aerofoto təsvirləri, rəqəmsal xəritələri əldə etməklə ərazinin xarici görünüşünün yüksək dəqiqliklə və daha tez öyrənməyə üstünlük verilməlidir;
- Qarabağ-Şərqi Zəngəzur regionlarının təbii ehtiyatları atlasının tərtibi və nəşri zəngin ensiklopedik-kartoqrafik informasiya mənbəyi olaraq təbii-təsərrüfat sistemlərinin bərpasına və təşkilinə yardım edə bilərdi;
- müasir texnologiya – dronlar, xüsusi cihazların köməyiylə toplanmış informasiyaların süni intellekt tərəfindən emalından alınan məlumatlardan minatəmizləmə və bərpa işlərində istifadə etmək;
- bitki örtüyünün və meşələrin, qoruq və yasaqlıqların bərpasını, yeni qoruq və milli parkların təşkilini həyata keçirtməklə bioloji və landşaft müxtəlifliyinin bərpasına nail olmaq.

44 günlük Vətən müharibəsindən sonra qısa müddət ərzində dövlətimiz Qarabağ-Şərqi Zəngəzur regionlarında yeni müasir infrastrukturun qurulması, smart kənd və şəhərlərin yaradılması, müxtəlif təbii-təsərrüfat sistemlərinin təşkili, "yaşıl" iqtisadiyyatın tətbiqi, qoruqların, andşaft - bioloji üxtəlifliyinin, tarixi, dini, mədəni abidələrin bərpası işinə başlamışdır və bu problemlərin həllinə nail olacağımıza əminik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. Ekologiya, ətraf mühit və insan. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2006, 608 s.
2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə fəvqəladə hal riskləri. Elmi-Texniki konfrans (21-22 may 2021-ci il). Məruzə tezisləri. Bakı: "Müəllim" nəşr., 2021, 160 s.
3. Qurbanov A. Hidroböhran, hidromünaqişələr və hidrostrategiya. Bakı: "Strateji Araşdırmalar Mərkəzi", 2013, 167 s.
4. <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid>

ЛАНДШАФТНОЕ И БИОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ ГАРАБАГ-ВОСТОЧНОГО ЗАНГЕЗУРА В ГОДЫ ОККУПАЦИИ И ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Ш.К. Азизов

Аннотация. В статье рассматриваются различные аспекты экологической войны (экоцид), которая в течение 30 лет осуществлялась армянскими агрессорами в захваченном Гарабаге - Восточном Зангезуре и преследовала цель сознательного уничтожения его ландшафтного и биологического разнообразия. В результате экологического террора армян сильно пострадали флора и фауна, лесные массивы, заповедники и заказники, водное хозяйство и инфраструктура мелиорации, были сильно загрязнены реки и озера Гарабага. Армянские варвары хищнически разграбили все природные компоненты Гарабаг – Восточного Зангезура, нанеся им незаживающие раны. Такое разграбление стало причиной нарушения и сильной деградации горизонтальной и вертикальной структуры природных ландшафтов. Под воздействием 30-летних разрушительных процессов сильно изменились качественно-количественные показатели строения ландшафтов – резко уменьшились коэффициенты раздробленности, неоднородности, контрастности ландшафтной структуры.

В статье раскрываются как природные ресурсы этого региона подвергались варварской эксплуатации или применялась тактика «выжженной земли», а также предложены начальные мероприятия для восстановления природного равновесия и ресурсов Гарабага.

Ключевые слова: Экоцид, агрессивная политика, биоразнообразие, структура ландшафта, вырубка леса, загрязнение рек в Гарабаге.

LANDSCAPE AND BIOLOGICAL DIVERSITY OF GARABAG-EAST ZANGEZUR IN THE YEARS OF OCCUPATION AND POST-WAR PERIOD

Sh.K.Azizov

Summary: The article discusses various aspects of the ecological war (ecocide), which for 30 years was carried out by the Armenian aggressors in the captured Garabagh - Eastern Zangezur and pursued the goal of deliberately destroying its landscape and biological diversity. As a result of the ecological terror of the Armenians, the flora and fauna, forests, reserves and sanctuaries, water management and land reclamation infrastructure were severely damaged, the rivers and lakes of Garabagh were heavily polluted. Armenian barbarians plundered all the natural components of Garabagh - Eastern Zangezur, inflicting unhealed wounds on them. Such looting caused a violation and severe degradation of the horizontal and vertical structure of natural landscapes. Under the influence of 30 years of destructive processes, the qualitative and quantitative indicators of the structure of landscapes have

changed dramatically - the coefficients of fragmentation, heterogeneity, and contrast of the landscape structure have sharply decreased.

The article reveals how the natural resources of this region were subjected to barbaric exploitation or the tactics of "scorched earth" were used, and initial measures are proposed to restore the natural balance and resources of Garabagh.

Keywords: Ecocide, aggressive policy, biodiversity, landscape structure, deforestation, river pollution in Garabagh.